

פסק דין

עמ"ש 29231-05-25 - ר. ל. נ. ד. ג.ש

בית המשפט המחוזי מרכז-לוד

עמ"ש 29231-05-25 ל. ואח' נ' ג. ש.

לפני

כבוד השופטת, סגנית הנשיאה ו. פלאוט, אב"ד

כבוד השופט צ. ויצמן

כבוד השופט מ. פירר

מעוררים

1. ר. ל.

2. ג. ל.

ע"י ב"כ עוה"ד אורן אבלה

נגד

משיבה

ד. ג.ש.

ע"י ב"כ עוה"ד ג. שטילמן ואח'

פסק דין

ערעור על פסק דינו של בית המשפט לענייני משפחה בראשון לציון (כב' הש' מירה רום פלאי) מיום 20.3.25 (תמ"ש 9094-10-22), במסגרתו נדחתה תביעת המערערים לפינוי המשיבה ולסילוק ידה מהמשק והתקבלה

תביעת המשיבה לביטול מינוי המערער כבן ממשך, תוך קביעה כי המשיבה היא בעלת הזכויות במשק (תמ"ש 77027-01-23). המערערים חויבו בהוצאות משפט בסך של 118,000 ₪.

רקע עובדתי ותמצית ההליכים בבית משפט קמא

1. המנוחים, מר מ. ל. ז"ל וגב' פ. א. ל. ז"ל (להלן - המנוחים), היו בעלי הזכויות המקוריים כ"ברי רשות" במשק מס' **במושב** (להלן - המשק). למנוחים שלושה ילדים: המערער 1 (להלן - מערער), המשיבה, ואחות נוספת א. (להלן - האחות או א.), אשר אינה צד להליך.

המערער 2 היא אשתו של המערער.

ביום 23.04.1987 חתמו המנוחים, המערערים ואגודת המושב על מסמך "הצהרה והתחייבות" בפני הגורמים המיישבים (המושב, מינהל מקרקעי ישראל והסוכנות היהודית), שתכליתו מינוי המערערים כ"בנים ממשיכים" במשק. מסמך זה איפשר למערערים לבנות בית מגורים בשטח המשק וקבע כי יהיו זכאים לקבלת החזקה בלעדית במשק לאחר פטירת ההורים.

המערערים בנו את ביתם על המשק והתגוררו בו מאז שנת 1987. המשיבה, התגוררה במבנה בלתי חוקי במשק במשך כ-15 שנה.

2. האב המנוח נפטר ביום 28.12.2010 וצוואתו מיום 22.05.1998 קוימה ביום 21.02.2012 בצוואתו, הוריש האב את כל רכושו לאשתו (האם המנוחה). הוא ציין כי כיוון שזכויות "בן ממשך" מתנגשות לכאורה עם דיני הירושה ועל מנת להיות הוגן עם כלל ילדיו, ככל הניתן, יש להעניק למשיבה זכות לרכוש "חלקה צהובה" וכי תינתן לה זכות/רשות מגורים בבית ההורים, לאחר מותם, עד שימצא פתרון קבע לה ולבני ביתה. כמו כן, קבע המנוח בצוואתו כי אם המשק יימכר לצד ג', על המערער לשלם לשתי אחיותיו פיצוי כספי בשווי שליש מערך המשק לכל אחת, בניכוי עלות ביתו שנבנה על ידו.

וזו לשון צוואת המנוח בחלקה הרלבנטי לנדון -

א. בזמנו יצרו והכירו הגורמים המיישבים במעמד של בן ממשך במשק, מעמד שבוטל לאחר מכן עקב הפליה וההתנגשות של מעמד זה עם חוקי הירושה הקיימים.

בתקופה בה היה מעמד זה בתוקף ולפני שהתבררו הקשיים שמעמד זה יצר, הודענו לגורמים המיישבים על היות בננו (המערער), בן ממשך שלנו (המשק).

ב. משהתברר מחד, כי מעמד זה מקנה זכויות שיש בהן כדי להפלות את ילדינו האחרים וכי הזכויות הנובעות ממעמד זה מתנגשות בזכויות ירושה ע"פ חוקי הירושה (ועל כן כאמור בוטל מעמד בן ממשך בגורמים המיישבים) ומאידך - מאחר ובננו הנ"ל החל לפעול למימוש זכותו זו בפועל ובנה על המשק בית למגוריו ולא ניתן להשיב המצב לקדמותו, לפיכך הנני מצווה בזה וכדלקמן:

(1). הנני מצווה בזה לאחר מותי כי במקרה וכזכות הנובעת מהמשק הנ"ל ניתן יהיה לרכוש חלקה צהובה (שיכון בנים), תהיה הזכות לרכוש אותה לבתי (המשיבה).

(2). הנני מצווה בזה לאחר מותי כי במקרה ותהיה זכות לרכישת חלקה צהובה נוספת ו/או מגרש הנובע מאפשרות לפיצול חלקה א' של המשק ו/או חלקה ו/או מגרש בכל שטח אחר כזכות הנובעת מהזכויות במשק, יתחלקו בה ע"פ הסדר ביניהם לפי שיקול דעתם שלושת ילדי ... ובחלקים שווים בין שלושתם.

(3). הנני מצווה בזה כי בתי (המשיבה) תהיה זכאית להתגורר לאחר מותי בבית המגורים שלי ושל אשתי שעל המשק, כל עוד לא תמצא היא ובני ביתה, פתרון קבע.

(4). הנני מצווה בזה לאחר מותי כי במקרה והמשק הנ"ל יימכר לצד ג' ישרלם בני (המערער) לשתי בנותי (המשיבה והאחות) פיצויים ששווים 1/3 מערך המשק לכל אחת מהבנות בהתאם להערכת שמאי שתעשה בתכופ למכירת המשק לאחר ניכוי עלות הבית שבנה בני הנ"ל מכספים שלו ושל אשתו.

לאחר פטירת המנוח, הגישה אלמנתו - המנוחה, ביום 06.03.2011, בקשה לרשות מקרקעי ישראל להעברת זכויותיו במשק על שמה.

3. עשר שנים לאחרי כן, ביום 24.05.2021, נפטרה האם המנוחה וצוואתה מיום 13.11.2016 קוימה ביום 22.08.2021. בצוואתה, הורישה המנוחה את כל רכושה, לרבות זכויותיה במשק, אך ורק למשיבה. היא נישלה במפורש את המערער ואת האחות א. מהירושה, תוך פירוט מעשים קשים והתנהגות מחפירה מצד המערערים כלפיה. וזו לשון צוואת המנוחה בחלקה הרלבנטי לנדון -

"3. לאחר מותי הנני מצווה בזאת את כל עזבוני ורכושי, מכל מין וסוג שהוא, לרבות מקרקעין, מיטלטלין, רכב, ניירות ערך, כספים, ביטוח חיים, וזכויות, מכל סוג ומין, בין בישראל ובין מחוץ לישראל, (למשיבה) ולה בלבד.

5... אני מצהירה בזאת כי אין ברצוני לצוות ו/או להעניק ו/או להותיר דבר לילדיי (המערער והאחות א.). לצערי הרב, (המערער), בני הגדול, עשק אותי במשך שנים וגם את היותו בן ממשיך במשק, אני מצווה לבטל. (המערער) לקח לי את כל הכספים של השכרת הקראוון והמחסן ב-10 שנים האחרונות, ניתק אותי ממשפחתו, אמר לי שהוא לא בני ואני לא אמו, והנכדים כלל לא באים אליי ולא רואים אותי. גם כשהם פוגשים אותי ברחוב הם לא אומרים לי שלום, בהוראת אביהם. וזאת למרות שהוא גר על אדמתי. אשתו מתנהגת אליי בצורה מחפירה, ובאה אליי בהאשמות. לכן, אינני רוצה להותיר לו דבר.

לגבי (האחות א.), גם כאן, לצערי הרב, (האחות) כמעט שלא מגיעה לבקר אותי ולא מגיע לה לקבל דבר מעיזבוני. גם כשאני מתקשרת אליה היא רק מתלוננת על זה שאני מתקשרת. אין לי רצון להשאיר לה דבר ולא מגיע לה כלום.

בנוסף, ממילא, ל (אחות) נתתי את ההרחבה והיא בנתה שם, והבית שלה הוא בזכותי.

6. אני מצווה בזאת על (המשיבה) שלא לחלק את עיזבוני אחרת ולא לחלוק עם (המערער) ועם (האחות א.) את עיזבוני ו/או כל חלק ממנו ואוסרת עליה לעשות כן. אני מבקשת מ (המשיבה) לכבד רצוני זה.

7. חלוקת עיזבוני (למשיבה) בלבד נעשתה על ידי לאחר שיקול דעת ולאחר מחשבה רבה, ולצערי, לאחר שדרך התנהגותם גרמה לי לכאב וצער כבד ואכזבה שנגרמו לי מהם.

...

9. לגבי המשק מתוך רצון להימנע מביורורים משפטיים ומהליכים משפטיים, לא בחנתי את מעמדו של (המערער) כבן ממשיך, האם נרשם והאם ניתן לבטל את מעמדו זה. כמו כן לא בדקתי אלו חלקים מהמשק באפשרותי להוריש ובאיזה אופן. יחד עם זאת, אני מצווה, בזאת כי כל זכויותיו של (המערער) ו/או אשתו ו/או ילדיו יבוטלו, ואת כל זכויותי במשק, מכל מין וסוג, לרבות כל זכות תביעה, אני מצווה ל(משיבה) בלבד.

4. לאחר פטירת המנוחה, הגישה המשיבה ביום 30.08.2021, בקשה לרשות מקרקעי ישראל להעברת זכויות המנוחה על שמה. מנגד, המערערים הגישו ביום 01.11.2021 בקשה לרשות מקרקעי ישראל להעברת המשק על שם כ"בנים ממשיכים" מכוח ההתחייבות הבלתי חוזרת משנת 1987.

ביום 13.04.2022 אישרה רשות מקרקעי ישראל את העברת הזכויות במשק על שם המערערים.

בעקבות זאת, הגישו, כאמור, המערערים תביעה לסילוק ידה של המשיבה מהמשק (תמ"ש 9094-10-22), והמשיבה הגישה תביעה שכנגד לביטול מינוי "הבן הממשיך" ורישום הזכויות על שמה (תמ"ש 77027-01-23).

פסק דינו של בית משפט קמא

5. בית המשפט קמא קיבל את תביעתה של המשיבה במלואה, ודחה את תביעת המערערים. הוא קבע כי מינוי "הבן הממשיך" בטל ומבוטל, וכי על רשות מקרקעי ישראל לרשום את הזכויות במשק על שמה של המשיבה בלבד, למעט בית המגורים שנבנה על ידי המערערים. בית המשפט הוסיף והטיל על המערערים הוצאות משפט בסך כולל של 118,000 ₪ לטובת המשיבה.

בית המשפט הבהיר כי פסק דינו מבוסס על מספר אדנים משפטיים ועובדתיים מצטברים - ראשית, בית המשפט קבע כי בעת מינוי המערערים כ"בן ממשיך" לא הייתה כל כוונה מצד ההורים להעניק להם את מלוא הזכויות בנחלה, אלא רק לאפשר להם לבנות בית מגורים. המערער עצמו הודה בחקירתו שמטרת המינוי באותה העת הייתה לאפשר לו לבנות את ביתו במשק.

שנית, בית המשפט מצא כי ההורים המנוחים חזרו בהם מהמינוי, לאחר שהובהר להם כי לא הבינו את משמעות המשפטית וכי הוא יוצר הפליה בין ילדיהם. ההורים ביטאו את רצונם זה במפורש בצוואותיהם המאוחרות.

שלישית, ולחלופין, בית המשפט קבע כי אף אם המינוי נחשב למתנה שהושלמה, הרי שמדובר במתנה על תנאי מפסיק מכללא (כגון עיבוד המשק ודאגה להורים), תנאי שהמערערים לא עמדו בו.

בנוסף, נמצא כי התקיימה עילה לביטול המתנה בשל "התנהגות מחפירה" מצד המערערים כלפי האם המנוחה, בהתאם לסעיף 5(ב) לחוק המתנה. התנהגות זו כללה ניתוק קשר, פגיעה באם, ופעולה חז-צדדית בחוסר תום לב לרישום הנחלה על שם בניגוד לצוואות ההורים.

בית המשפט קבע כי הוראות הצוואות המאוחרות של ההורים, ובפרט צוואת האם המנוחה, שבהן הביעו ההורים את רצונם המפורש לבטל את מינוי "הבן הממשיך", גוברות על המינוי הקודם שנעשה, וכי צוואת המנוחה מהווה הודעה על ביטול המינוי.

בית המשפט הוסיף וקבע כי העברת הזכויות על ידי המערערים נעשתה בדרך של "מחטף" ובחוסר תום לב, שכן הם פעלו לרשום את הזכויות על שםם לאחר פטירת האם, מבלי ליידע את המשיבה ולמרות שהיו מודעים לצוואת האם המנוחה.

בית המשפט התייחס לעובדה כי האב נפטר לפני האם, ובהתאם להסכם עם הגורמים המיישבים מלוא זכויותיו בנחלה עברו לאם המנוחה, מה שהפך את הוראות צוואתו בעניין חלוקת המשק לבלתי רלוונטיות מבחינה אופרטיבית.

בית המשפט ציין כי פסיקתו מיישמת את פסיקת בית המשפט העליון (למשל, בע"מ 3996/12 פלוני נ' פלונית (2012)) לפיה תנאים מכללא הנלווים למינוי "בן ממשיך", כגון עיבוד המשק ודאגה להורים, מהווים תנאי מפסיק אשר בהתקיימו מתבטלת ההענקה.

תמצית טענות המערערים

6. המערערים טוענים כי בית משפט קמא שגה בקביעתו וכי פסק הדין אינו מוצדק. הם סבורים כי החלטת בית המשפט קמא לביטול מינוי "הבן הממשיך" וחיוכם בסכום כספי עצום היא שגויה.

המערערים טוענים כי ההתחייבות הבלתי חוזרת משנת 1987, שבה מונו כ"בנים ממשיכים" על ידי ההורים והגורמים המיישבים, גוברת על הוראות צוואת ההורים. לטענתם, המשק אינו חלק מהעזבון, ונהלי רשות מקרקעי ישראל קובעים כי מינוי "בן ממשיך" קודם ליורש על פי צוואה.

לטענת המערערים, המנוחים מעולם לא פעלו בחייהם בדרך כלשהי לביטול מינוי "הבן הממשיך" ולא נקטו בהליך משפטי לביטולו. הקביעה בפסק הדין כי ההורים הביעו רצון לבטל את המינוי היא שגויה מן היסוד.

המערערים בנו את ביתם והתגוררו במשך 40 שנה בהסתמך על מינויים כ"בנים ממשיכים" ועל הסכמת ההורים. הם השקיעו בו את כל מרצם וכספם, ורישומם כבעלי הזכויות על ידי רמ"י בשנת 2022 היה בהתאם לנהלים ולא נפל בו מתום.

המערערים מכחישים כל "התנהגות מחפירה" מצדם כלפי ההורים. הם טוענים כי דאגו להורים והתגוררו בקרבתם, והיחסים ביניהם היו חמים וקרובים. המחלוקת הכספית עם האם נבעה מפזרנותה, דאגה לה, ולא מכל טעם אחר.

המערערים מוסיפים וטוענים כי בית המשפט קמא שגה בפרשנותו לצוואת האב המנוח. צוואת האב אינה מבטלת את המינוי, אלא מציבה תנאים למקרה של מכירת המשק, מה שמעיד דווקא על מתן תוקף למינוי. המנוח לא ביקר את המערער על התנהגות שלילית כלפיו או כלפי המנוחה.

הזכות למנות "בן ממשיך" היא זכות אישית של האב, ועל כן האם המנוחה לא יכלה להחליט בשמו ולבטל את המינוי בצוואתה. צוואת המנוחה, לטענתם, היא "אות מתה" בכל הנוגע לזכויות במשק, שכן המשק אינו חלק מעזבונה.

המערערים טוענים כי המשיבה ידעה והכירה בזכויותיהם במשק, ואף הציעה להם במכתב ביום 09.03.2022 כי יישארו בעלי הזכויות. תביעתה לקבל את כל הזכויות במשק הוגשה בחוסר תום לב, מתוך נקמה על תביעת הפינוי שהוגשה נגדה.

המערערים מוסיפים כי המשיבה מתגוררת במבנה בלתי חוקי במשק ללא תשלום דמי שכירות במשך שנים, וכי היא קיבלה מהעזבון סכום של 430,000 ש"ח וכן תכשיטי זהב.

המערערים טוענים כי סכום ההוצאות בסך 118,000 ₪ שנפסק לטובת המשיבה הוא גבוה, בלתי סביר ואינו מידתי, וחורג מהמקובל בתיקים דומים, במיוחד בהינתן שמינו את מחייתה של המשיבה במשך שנים רבות. עוד

נטען כי בית המשפט קמא לא סיים את המחלוקת במלואה, בכך שהציע לצדדים בפסק דינו להסדיר את זכויות המערערים בביתם בהסכמה, מה שיוצר פתח להליכים נוספים.

תמצית טענות המשיבה

7. המשיבה סבורה כי הערעור דינו להידחות מכל וכל, וכי פסק הדין של בית משפט קמא מבוסס היטב על החומר הראייתי ועל הדין. היא טוענת כי המערערים ממשיכים לנהוג בחוסר תום לב וכי טענותיהם בערעור הן בגדר הרחבת חזית אסורה. לטענת המשיבה פסק הדין של בית משפט קמא מפורט, מנומק ומבוסס כדבעי על ממצאים עובדתיים איתנים שנקבעו לאחר שמיעת ראיות וחקירות עדים, ועל יישום עקבי של הדינים וההלכות הנוהגות.

המשיבה טוענת כי מינוי המערערים כ"בנים ממשיכים" נעשה אך ורק לצרכי פרוצדורה, לצורך קבלת היתר בנייה לביתם, ולא מתוך כוונה של ההורים להעניק להם את מלוא הזכויות במשק. המערער עצמו הודה בכך. המשיבה מדגישה כי האם המנוחה נישלה את המערער מעיזבונה בשל מעשיו הקשים והתנהגותו המחפירה כלפיה, כפי שפורט בהרחבה בצוואתה. התנהגות זו כללה ניתוק קשר, אי-העברת דמי שכירות מהמשק, ויחס מזלזל.

המשיבה טוענת כי מינוי "בן ממשיך" מהווה "מתנה על תנאי מפסיק" (תנאי מכללא), לפיו מקבל המתנה יגור עם ההורה המעניק, ידאג לצרכיו ולצרכי המשק. תנאי זה לא קיים על ידי המערערים, ולכן המתנה בטלה.

לטענת המשיבה, צוואת האם המנוחה מבטאת באופן מפורש את רצונה לבטל את מינוי "הבן הממשיך" ולהעביר את הזכויות במשק למשיבה. צוואה זו נערכה כדין וקיבלה צו קיום, והיא נתמכה בעדות עורכת הדין שערכה אותה.

המשיבה מדגישה כי מאחר שהאב נפטר לפני האם, ומלוא זכויותיו בנחלה עברו לאם המנוחה. לפיכך, הוראות צוואת האב בעניין חלוקת המשק אינן רלוונטיות עוד.

המשיבה טוענת כי המערערים ביצעו "מחטף" כאשר פעלו לרשום את הזכויות במשק על שמם ברשות מקרקעי ישראל, למרות שהיו מודעים לצוואת האם המנוחה. פעולתם נעשתה בחוסר תום לב, בניגוד לפעולתה שלה שנעשתה בתום לב לקיים את רצון אמה.

המשיבה מציינת כי גם בערעורם, המערערים מודים שלמשיבה קיימת זכות מגורים במשק. עמדה זו סותרת את תביעתם המקורית לסילוק ידה המוחלט מהמשק, וחושפת פן נוסף של חוסר תום לב.

8. המשיבה מוסיפה ומתנגדת לטענות חדשות שהועלו על ידי המערערים לראשונה בערעור, כגון טענות הקשורות לכוונת האב המנוחה בצוואתו או טענת "חלקה צהובה", שכן אלו מהוות הרחבת חזית אסורה.

לבסוף, המשיבה סבורה כי חיוב המערערים בהוצאות בסך ש"ח 118,000 הוא מוצדק ומידתי, לאור התנהלותם וחוסר תום ליבם לאורך ההליך.

טיבו ועניינו של ה"בן הממשיך"

9. בעניין מהות זכות הבן הממשיך נשתברו קולמוסין ונשחקו מקלדות, וכל כך למה? כיוון שעניינו באזור הדמדומים שבין העברה בחיים להעברה לאחר המוות, העברה אשר על פי הוראת סעיף 8 (א) לחוק הירושה אפשרית לכאורה אך ורק בדרך של צוואה, לפיכך נמצא אף זה הסבור כי ככל שמדובר בהעברת זכות בן ממשיך לאחר המוות, הרי שזו העברה פסולה כל עוד לא נעשתה בדרך של צוואה. כך מצאנו, כדוגמה, בעניין ע"א 566/89 דב שטיין נ. דבורה סופר (1993) בדברי כב' הש' ד. לויין -

"...עד כאן עסקנו במקרה שנפטר חבר האגודה המחזיק כבר רשות במשק, ובחייו לא אמר דבר באשר להעדפה שלו בשאלה מי ימשיך לקיים את המשק לאחר פטירתו. מה הדין כשאמר את דברו?"

אם קבע עוד בחייו, שלא על דרך צוואה, למי יעניק את זכויותיו ומי הוא זה שיזכה במתנת ידו בזכויות במשק, כי אז אמירתו זו לא תתפוס, שכן תהיה זו העברה או מתנה לאחר המוות הנוגדת את סעיף 8(א) לחוק הירושה, תשכ"ה-1965 (ראה בעניין זה ע"א 1062/92 א' בודאני נ' ס' בודאני, כירשת של המנוח משה בודאני ז"ל ואח'). אולם אם הביע את רצונו ואמר את דברו בצוואה שנערכה כדין, כי אז יחול האמור בסעיף משנה ג(4) של סעיף 19 הנ"ל, וזה ההסדר שנקבע בו:

"כל אחד מיחיד בני הזוג שהינם חברי האגודה המחזיקים במשק, רשאי להורות בצוואתו למי תימסרנה זכויות השימוש שלו במשק, ואולם לא יהיה בהוראות צוואה כאמור כדי לגרוע מזכויותיו של בן הזוג, שלענייננו עדיפים כאמור לעיל, ולא יהיה בהן כדי לגרוע למסירה של זכויות השימוש במשק ליותר מאדם אחד ולבן זוגו" (הדגשה שלנו).

אולם לא זו בלבד שאין עסקינן בדעה המקובלת כיום בפסיקה הענפה שהתפתחה בענייניו של הבן הממשיך, ודי להביא לעניין זה מדבריו של כב' הש' נ. הנדל בעניין בע"מ 3996/12 פלוני נ' פלונית (2012) -

"ההסבר הראשון מבוסס על תחולתו של סעיף 8 לחוק הירושה, שמבטל את תוקפו של ההסכם מעיקרו...אילו היה ההסבר הראשון בגדר נימוק יחיד, לא היה מנוס מהעברת בקשה זו לדיון בפני הרכב. זאת בשל קשיים לא מעטים ובעלי השלכות רוחב הגלומים בו, בהקשרים שונים הנוגעים למעמד החוזים המשולשים, אופי זכויות בני הרשות ותוקפם של הסכמי בן ממשיך. דעתי אף נוטה לכך שנימוק זה אינו יכול לעמוד על כנו, אך בנסיבות העניין אין צורך להכריע בכך"

אלא שאף יותר מכך - המדקדק בדברי כב' הש' לוי בעניין סופר הנ"ל, ימצא כי לסברתו על אף הקושי הלכאורי העולה מסע' 8 (א) לחוק הירושה הרי שעה שהנותן מתנת בן ממשיך פועל בדרך של הגשת בקשה מתאימה לגורמים המיישבים, הרי שפעולתו כשרה, ולמעשה אין מדובר בהעברת זכות המהווה חלק מעיזבונו, אלא דומים הדברים לזכויות חוץ עזבון דוגמת זכויות בקופת גמל ופנסיה, אשר המצווה רשאי לקבוע בצוואתו מי יהא המוטב בהם, וזו לשונו -

"...המסקנה העולה ממבנה חוזה ההתקשרות, בסוגיה שהתייחסתי אליה עד כאן, היא, שהמתיישב המחזיק במשק כבר רשות יכול להעביר את זכויותיו לאחר - בדרך כלל ועל-פי המקובל במושבים לבן ממשיך - ובלבד שתוגש בקשה מתאימה, ושהבקשה תזכה להסכמת האגודה ולאישור המשכיר (המינהל)" (סע' 13 לפסק דינו; ועוד ראו לעניין זה - ע"א 1662/99 חזקיהו חיים נ. אליהו חיים (2002)).

ובדומה נקבע בעניין בע"מ 9115/10 פלונית נ' פלוני (2011) -

"...אפשרות אחרת שהוזכרה היא העברת הזכויות לאחד מילדיו המוכן ומסוגל לקיים את המשק (להלן: בן ממשיך). קביעתו של בן ממשיך יכול שתעשה עוד בחייו של חבר האגודה השיתופית (בהסכמת חבר האגודה והמינהל). הזכויות תעבורנה אל אותו בן ממשיך רק לאחר מותו של חבר האגודה. עוד נקבע בחוזה, כי אסור לחבר אגודה להעביר או למסור לאחר את זכויות השימוש במשקן לרבות בבית המגורים אלא אם קיבל לכך את הסכמת המינהל מראש בכתב ובתנאי שהמציא גם את הסכמת האגודה השיתופית"

10. מכל מקום, וכאן נבוא אל מה שהיינו צריכים לפתוח בו - מינוי "בן ממשיך" הוא מוסד ייחודי במשקים חקלאיים, יציר תקנות האגודות השיתופיות (אף שבמהלך השנים הורחב אף ביחס למשקים שאינם קשורים באגודות אלו), שנועד להבטיח את המשך קיומו של המשק כחידה חקלאית ולמנוע את פיצולו. מהותו היא הענקת זכויות שימוש בנחלה ללא תמורה, כאשר מימוש ההעברה נדחה לרוב לאחר פטירת ההורים. עקרונותיו המרכזיים

כוללים את היותה של הזכות הנעברת זכות אישית ולא קניינית, הכפופה להסכמת המוסדות המיישבים (האגודה, הסוכנות היהודית ורשות מקרקעי ישראל או חלק מהם, תלוי באיזו תקופה מדובר), כאשר את תוכנה וטיבה קובע הסכם ההתקשרות עם הגורמים המיישבים, אשר קובע גם את ההבחנה בין התחייבות לתת מתנה למתנה שהושלמה, אשר משפיעה על יכולת החזרה ממנה, עניין בו נרחיב בהמשך הדברים (וראו לעניין זה - עניין חיים הנ"ל; בע"מ 3606/17 פלוני נ' פלוני (2017); ע"א 103/89 אזולאי נ' אזולאי, (1991); ע"א 2836/90 בצר נ' צילביץ, (1992); בע"מ 9295/05 פלוני נ' פלוני (2005); בע"מ 1119/06 פלוני נ' פלוני, (2006)).

בעניין חיים הנ"ל תיאר בית המשפט את המבנה העובדתי והמשפטי של זכויות בנחלה חקלאית-

"מערכת היחסים המשפטית בין גורמי המינהל, הסוכנות, האגודה וחבר האגודה בנויה על התשתית הזו: הקרקע היא קרקע מדינה המנוהלת בידי המינהל, המשכיר אותה לסוכנות היהודית בתורת גורם מיישב. הסוכנות מצדה מעניקה רשות שימוש במשבצת קרקע לאגודה השיתופית, והאגודה ככת-רשות מעניקה רשות שימוש לחבר אגודה בנחלה. מעמד חבר האגודה הוא כבר-רשות. ההלכה הפסוקה הגדירה זכות זו כזכות אישית שאינה קניינית, אשר אופייה וגדריה נקבעים בהתאם להסכמת הצדדים בהסכם הרישיון" (שם, פסקה 17 לפסק הדין של השופטת א' פרוקצ'יה).

בעניין קוגלמס (ע"א 5136/91 יצחק קוגלמס נ' דורה קוגלמס (1995)) צייר בית המשפט את הנתביב הנורמטיבי שהביא ליצירת מושג "בן ממשיך", הבהיר, כאמור, כי עסקינן ביצירת תקנות האגודות השיתופיות, והוסיף את ההגדרה הידועה והמפורסמת לפיה הבן הממשיך הוא זה "שבונה את ביתו ליד ההורים, מעבד עמם את המשק ומצפה להיות בעל המשק לאחר מותם" (לעניין החילוק בין בן ממשיך מכוח חוזה משבצת לבין זכות קניינית במשק חקלאי בה עוסק סע' 114 לחוק הירושה - ראו, כדוגמה, בע"מ 1813/18 פלוני נ' פלוני (2019); ובע"מ 1119/06 פלוני נ' פלוני (2006)).

בעניין בע"מ 3606/17 הנ"ל הוסיף בית המשפט והבהיר לעניין מהות הזכות הנעברת ואופן העברתה כי -

"...משמעות הדבר היא, שחבר האגודה האוחז בזכות בר-רשות רשאי להעבירה לאחר רק בהתאם להסכמה שגובשה בין הצדדים. השאלה אם במסגרת הסכמה זו מעוגנת דרישה לאישור המינהל - המנהל את המקרקעין - להעברת הזכויות בה, היא בסופו של דבר שאלה עובדתית, התלויה בפרשנות מערך ההסכמים בין הצדדים. אכן, פעמים רבות הסיק בית המשפט קיומה של חובה זו, ולעתים התייחס אליה בבחינת 'מילתא דפשיטא', אולם בסופו של דבר קיומה או העדרה של דרישה זו נלמדת מהסכם הרישיון הקונקרטי: "אף שביסודה זכות השימוש היא זכות אישית, דבר עבירותה והתנאים לעבירותה ניתנים להסכמה בין מקבל השימוש ומעניק השימוש, ולכן יש לבדוק כל מקרה לגופו" ...מנגד, יש מצבים שבהם הסיק בית המשפט כי לא הייתה קיימת חובה שכזו, לפי מערך ההסכמים שהוצג (ע"א 1108/98 מדעי נ' מדעי, פ"ד נד(4) 385 (2000); בע"מ 8292/08 פלוני נ' פלוני [פורסם בנבו] (16.2.2009)), ואין בכך משום סתירה. לפיכך, השאלה בדבר הפרוצדורה המדויקת הנדרשת לקביעתו של 'בן ממשיך' אינה שאלה כללית ועקרונית, אלא שאלה נקודתית התלויה בנסיבות העובדתיות של המקרה הנדון".

היקף הזכות הנעברת

11. וכאן יש עניין הראוי להוסיף ולהבהיר - הפסיקה הכירה בכך שמינוי "בן ממשיך" נועד להבטיח את המשך קיומו של המשק החקלאי כיחידה שלמה, ולכן, ככלל, מינוי כזה מקנה לבן הממשיך את מלוא הזכויות במשק (זכויות בר-רשות), ולא רק זכות לבניית בית מגורים לצד בית הוריו. הטוען לזכות מצומצמת עליו נטל הראיה.

ודוק, טענה לפיה המינוי נועד אך ורק לבניית בית מגורים, נדחית לרוב, אלא אם כן הוכח באופן מפורש וברור כי זו הייתה כוונת הצדדים וכי המוסדות המיישבים (האגודה, הסוכנות היהודית ורשות מקרקעי ישראל) אישרו מינוי מסווג שכזה (ראו לעניין זה - בע"מ 4986/17 פלוני נ' פלוני (2017); בע"מ 8132/17 שלמה פרטוש נ' אביגיל סלם שפטוש (2018)). הפסיקה מדגישה כי מינוי "בן ממשיך" כרוך במחויבות לדאוג למשק ולהורים, וכי אישור המוסדות המיישבים למינוי חל על הנחלה כולה, ללא פיצול.

בנדון עיון בהצהרת המנוחים בכל הקשור להתחייבותם למתן זכויות בן ממשיך למערער מעלה כי כוונתם הייתה להעביר למערער את המשק בכללותו ואין כל הסתייגות מעניין זה בהתחייבות -

"הצהרה והתחייבות המתיישבים

החתומים מטה: (המנוחים)

אנו וכל אחד מאיתנו לחוד הרשומים אצלכם כמתיישבים (משק) מצהירים בזה כי בהתאם להסכם עם בנו (המערער) קבענו אותם באופן בלתי חוזר כבן ממשיך במשק הנ"ל אשר יקבל את החזקה הבלעדית במשק הנ"ל בתאריך לאחר מותינו (נכתב בכתב יד - הערה שלנו) / לאחר פטירת שנינו (ההדגשה במקור - ה.ש) (מחק את המיותר), בהתאם לכל התנאים החלים עלינו ואשר יחולו עלינו. אנו מסכימים באופן בלתי חוזר כי הבן הממשיך הנ"ל יבנה בית לגור בו בשטח המשק הנ"ל בתנאים המקובלים ו/או יהיו מקובלים אצלכם ו/או במשרד הבינוי והשיכון המינהל לבניה כפרית ו/או במינהל מקרקעי ישראל לגבי בניית בית נוסף לבן ממשיך, ובכפוף להסכמתכם ולכל דין.

הצהרה והתחייבות זו ניתנים על ידינו כתמיכה לבקשה של הבן הממשיך הנ"ל להתקבל כמועמד להתיישב במשק הנ"ל במעמד של בן ממשיך. ברור כי הבן הממשיך הנ"ל יחזיק בבית המגורים במשק שיבנה כאמור מכוחינו ואין מסמך זה בא לשנות בכל צורה שהיא את האמור במסמכים שחתמנו לכם בקשר למשק הנ"ל.

הצהרה והתחייבות זו הינם בלתי חוזרים בהיות זכויות הבן הממשיך הנ"ל תלויות בו.

ולראיה באנו על החתום

23.4.87 [תאריך בכתב יד] (חתימת המנוחים)

לא הוצג לפני בית המשפט כל מסמך אחר לפיו ניתן ללמוד כי הכוונה הייתה לתת זכות מגורים בלבד ולא מעבר לכך. היפוכם של דברים, צוין מפורשות כי הדברים נעשים על פי הנהוג אצל הגורמים המיישבים - רוצה לומר "בן ממשיך" כהגדרתו וכאופיו המאופיין בהסכם ההתקשרות עם האגודה והסוכנות, היינו זכויות ברשות במשק בכללותו על כל המשתמע מכך. למעשה כך ניתן ללמוד אף מתוך צוואתו של המנוח עצמו, המודה כי ההתחייבות שניתנה על ידי המנוחים הייתה התחייבות כוללת וכי רק בחלוף הזמן, עת הבינו כי יש בדבר לפגוע בזכויות אחרות של המערער, ומתוך כך "שאת הנעשה אין להשיב" נוכח התחייבותם הבלתי חוזרת, ביקש המנוח לרכך את "המכה" והורה כי יתאפשר למשיבה להתגורר בבית ההורים ככל שלא תוכל למצוא מגורי קבע וכי בעת מכירת המשק תחולק תמורתו בשווה בין האחים. מילים אחרות, המנוח בצוואתו שלו הותיר את מתנת הבן הממשיך על כנה, אך הוסיף בצידה מספר תנאים שעיקרם בפיצוי האחיות - מתן רשות מגורים למשיבה וחלוקת תמורת המשק ככל שיימכר בעתיד, כאשר הסמכות להורות על מכירת המשק נתונה כמובן לבן הממשיך - המערער.

כבר עתה נוכל לומר כי המערער הודה כי הסכים לדברי האב המנוח וציוויו עוד בחייו, והבהיר לו כי יקיים את רצונו. וכך העיד המערער -

"אבא שלי בא, אמר שעשה זה וזה, אמרתי לו בסדר וזהו... זה היה לפני הרבה שנים. הוא הביא נייר, הסתכלתי ואמרתי בסדר. זה לא יום לימודים ארוך הסיפור הזה...אני לא זוכר באיזה שנה הראה לי. הוא הראה לי ואמרתי לו בסדר, וזהו בזה נגמר העניין" (עמ' 11 ש' 26-35 לפר' בקמא)

לדברים אלו חשיבות באשר לסעד הסופי אליו נגיע בהכרעתנו זו, וזאת אף ללא קשר עם צוואת האם המנוחה בעניינה נדון בהמשך הדברים.

12. מכל מקום, באשר לתוכן ההתחייבות, הרי שמצאנו שעניינה במסירת הזכויות במשק בכללותם לידי המערערים אחר פטירת המנוחים. אכן המערער הבהיר כי לא יכול היה לקבל היתר בנייה במשק ללא מינויו כבן ממשיך אך, בכל הכבוד, לא ניתן ללמוד מדבריו אלו כי הסכים לכך שהעברת הבן הממשיך לא הייתה העברה כוללת של כלל הזכויות במשק. גם אם טעו ההורים בהבנת המושג "בן ממשיך" - משלא הוגשה כל בקשה מצדם לביטול ההתחייבות מחמת טעות, אין בכך לאיין את התחייבותם שהייתה כאמור התחייבות בלתי חוזרת. על מנת לבטל התחייבות בלתי חוזרת יש להוכיח כי הייתה מניעה מצדם להבין במועד מתן ההתחייבות את שנטען, כי הבינו מאוחר יותר ומכל מקום, ראה מוכחת היא כי לא פנו בהליכים משפטיים לצורך ביטול התחייבותם זו. אין בעצם קיומה של טעות כדי לבטל הסכמה אליה הגיעו צדדים ודרך עולם היא שלא כל מי שטועה עומד על ביטול ההסכמה פרי טעותו. הרי לנו - נראה כי בעניינינו האב המנוח ביקש בצוואתו למצוא תחליף להבנת הראשונית הלכאורית. זכותו של צד לחוזה מתנה לעמוד על מתנתו על אף טעותו.

וכאן נעבור לשלב הבא שעניינו במצב ההתחייבות שניתנה - האם הושלמה או שמא עודה בגדר התחייבות גרידא.

התחייבות לתת מתנה או מתנה שהושלמה

13. כידוע, עת עסקינן בהתחייבות ליתן מתנה, שולטות על התחייבות זו הוראות חוק המתנה התשכ"ח - 1968 אולם מעת שהושלמה המתנה, עניין לנו במעשה גמור עליו שולטים דיני החוזיים הכלליים ובכללם - חוק החוזים (חלק כללי) התשל"ג - 1973; חוק החוזים (תרופות בשל הפרת חוזה) התשל"א - 1970 וכיוצ"ב. לכך נפקות, בין השאר, באשר לעילות ואפשרויות ביטולה של ההתחייבות/מתנה או החזרה ממנה.

בפסיקה ענפה של בית המשפט העליון הובהר כי מתנת "בן ממשיך" הופכת מהתחייבות לתת מתנה, למתנה שהושלמה, כאשר מתקבלים כל האישורים הנדרשים מהגורמים המיישבים (האגודה, הסוכנות היהודית ורשות מקרקעי ישראל), ובמקרים מסוימים די באישור הסוכנות ודיווח לרשות מקרקעי ישראל, או אף במסירת המסמכים המזכים את הבן הממשיך לקבל את הזכות. כך, כדוגמה, בע"א 1108/98 משה מדעי נ' שמחה מדעי (2000). נקבע כי לשם השלמת מתנת "בן ממשיך", די במתן אישור עקרוני מצד גורם שלישי (כמו הסוכנות היהודית), גם אם אישור זה ניתן לביטול, וכי מסירת המסמכים המזכים את הבן הממשיך לקבל את הזכות משלימה את הקניית המתנה מצד ההורים. ובלשון פסק הדין -

"...יתרה מזו, אישור הניתן לביטול הוא תקף כל עוד אינו מבוטל. נמצא, כי לשם השלמת המתנה מצד נותן המתנה, די בעצם מתן האישור מצד אדם שלישי - גם אם אישור זה עצמו ניתן לביטול. במילים אחרות, מבחינתו של נותן המתנה הסתיימה הקניית הנכס עם מתן האישור העקרוני מאדם שלישי, כך שאין עוד רשות לנותן המתנה לחזור בו מן המתנה. אמנם, אפשר כי עם ביטול האישור הנכס מושא המתנה חוזר לנותן המתנה..." (הדגשה שלנו)

כך נקבע כי עם מסירת כלל האישורים על ידי הגורמים המיישבים הרי שהמתנה הושלמה, כך, כדוגמה, בעניין תמ"ש (משפחה קריות) 10121-04-17 י' ב' נ' א' ב' (2022) -

"...כמו כן וכפי שהראינו, מינוי הנתבע 1 כ"בן ממשיך" אינו מסתכם אך כדי התחייבות ליתן מתנה, אלא המדובר בענייננו במתנה אשר הושלמה, שכן מינויו של הנתבע 1 ושל בת זוגו, הנתבעת 2 "כבנים ממשיכים" נרשם והוכר על-ידי כל המוסדות המיישבים..."

ומנגד כאשר לא הושלמו האישורים, נקבע כי המתנה לא הושלמה וכי עסקינן בהתחייבות ליתן מתנה בלבד. ובלשון פסק הדין בע"מ 1119/06 פלוני נ' פלוני (2006)-

"... אין חולק כי הדרישות המנהליות על פי ההסכם - ובכלל זה הסכמת האגודה והמינהל - בין להעברת הזכויות על-פי סעיף 20(ד), ובין למינויו של המנוח כ"בן ממשיך" - לא ניתנה.... פשיטא הוא, שכל עוד לא ניתנה הסכמת המינהל לא יכולה ההתחייבות להבשיל לכדי הקניה מלאה של הזכות" (ע"א 2836/90 אריה בצר נ' ציליביץ נחמה, פ"ד מו(5) 184, בעמ' 192; ראו גם ע"א 103/89 אזולאי נ' אזולאי, פ"ד מה(1), 477)... (עוד ראו לעניין זה - בע"מ 3606/17 הנ"ל; תמ"ש (פתח תקווה) 61653-12-14 י. נ. ע' (2019); תמ"ש (משפחה טבריה) 66291-12-15 ש' ק' נ' א' ב' (2018); תמ"ש (משפחה ירושלים) 7770/09 י. ע' נ' כ. ע' (2011); תמ"ש (משפחה נצרת) 35120-12-18 פלונית נ' אלמונית (2024) ורבים אחרים).

עוד ראוי כי נוסף ונציין כי נשמעו דיעות בפסיקה שגם במקרה בו מינוי "בן ממשיך" אושר על-ידי האגודה והסוכנות, אך לא בוצע רישום מתאים במינהל, יש לראות בכך מתנה שהושלמה. כך, כדוגמה, בבע"מ 8292/08 פלוני נ' פלוני (2009) הובהר -

"שתי הערכאות דלמטה קבעו ממצא עובדתי לפיו המבקש ורעייתו המנוחה מינו את המשיב להיות בן ממשיך וכי הסוכנות והמושב אישרו מינוי זה. בית המשפט המחוזי יישם הלכות שנקבעו על-ידי בית משפט זה לפיהן לאחר אישורים אלו מטעם צדדים שלישיים מושלמת המתנה שניתנה לבן ואין ההורים יכולים לחזור בהם ממתנה זו. בית המשפט קבע כי באותה העת לא היה נדרש אישור מנהל מקרקעי ישראל. לפיכך הגיע בית המשפט לתוצאה שיש להצהיר על המשיב כבן ממשיך. מכאן כי מסקנתו של בית המשפט המחוזי התבססה הן על קביעת ממצאים עובדתיים והן על יישום ההלכות הנוגעות בעניין. עניינים אלו אינם מצדיקים מתן רשות ערעור בגלגול שלישי..." (עוד ראו לעניין זה - תמ"ש (משפחה צפת) 37587-07-15 ה' א' נ' ז' א' (2017); תמ"ש (משפחה ק' גת) 2801-10-14 פלוני נ' אלמוני (2016); תמ"ש (משפחה באר שבע) 53793-03-15 פלונית נ' אלמוני (2018); תמ"ש (משפחה תל אביב-יפו) 18968-11-09 מ.מ. נ' מ.ש (2016) ובאופן קיצוני יותר בעניין תמ"ש (משפחה טבריה) 34019-05-10 פלוני נ' אלמוני (2012) שם נקבע כי במקרים מסוימים, כאשר הוכחה הסכמת ההורים בפני ועד המושב ואין התנגדות מהמוסדות המיישבים, ניתן לקבוע כי מדובר במתנה שהושלמה במסגרת היחסים הפנים-משפחתיים, גם אם הרישום הפורמלי בסוכנות ובמינהל לא הושלם!)

14. דומה כי בהמשך לאמור, ונוכח שינויי הפסיקה שחלו בעניין זה (פסק הדין בעניין אזולאי אל מול פסק הדין בעניין ברמלי), ואשר גרמו מבוכה גדולה אצל הגורמים המיישבים אשר נדרשו לפעול, לכאורה, על פי פסיקות סותרות, באה לעולם הוראת אגף חקלאי 55 שכותרתה "הודעה על קביעת בן ממשיך לנחלה (משק) במושב, אשר המשבצת שלו מושכרת בחוזה תלת צדדי לסוכנות היהודית/ההסתדרות הציונית העולמית ולאגודת המושב" (פורסם סיום 18/2/97) שקבעה, בין השאר, כך -

1. לפי בקשת הסוכנות היהודית בשנת 1985 הסכים המינהל להסדר שלפיו ירשום אצלו את הודעותיה בדבר קביעת בן ממשיך לנחלה, במושבים שלגבי המשבצת שלהם קיים חוזה שכירות תלת צדדי (מנהל, סוה"י, אגודה) בר תוקף.

3... בשנת 1993, בעקבות פס"ד אזולאי של בית המשפט העליון ניתנה הנחייה להפסיק לפעול על פי ההסדר הנ"ל, ועתה, לאור פס"ד ברמלי של בית המשפט העליון, ניתן לחזור ולפעול על פי ההסדר שנעשה בעניין בשנת 1985, בשינוי כאמור להלן.

4. לאחר בדיקה נוספת נסכים לקבל את הודעות הסה"י רק לגבי מקרים המתייחסים להעברת זכויות לבן ממשיך שתעשה לאחר פטירת בעלי הזכויות של הנחלה, ולא כאשר נקבע תאריך מוגדר להעברה ובעלי הזכויות בנחלה עודם בחיים. במקרים כאלו, דהיינו בהעברת זכויות בחיים, יש לקבל בקשה להעברת זכויות לפי הנוהל הרגיל, ולטפל בהתאם.

6... מכתב ההודעה הנ"ל של הסה"י למנהל, שבו מפורטים שם המושב מספר המשק, שמות ברי הרשות בעלי הזכות של הנחלה, הבן הממשיך, וכי המועד שבו יועברו הזכויות על שם הבן הממשיך ובני / בת זוגו יהיה לאחר פטירת בעלי הזכויות של הנחלה, מהווה הסכמה של הסה"י לפעול להעברת הזכויות על שם הבן הממשיך בבוא העת, וזאת על פי זכותה הנובעת מחוזה השכירות המשולש.

7. העברת הזכויות בפועל על שם הבן הממשיך ובני/ בת זוגו תעשה רק לאחר שתהיה פניה בכתב מצידו בבוא העת, ופניה נוספת של הסה"י למנהל בכתב, לאחר פטירת המתיישבים ברי הרשות, בצירוף העתק מהודעת הפטירה. אין לבקש צו ירושה. כל זאת בתנאי שלא מומצא למנהל פס"ד או החלטה של בית משפט המחייבים לפעול אחרת.

8. יש להדגיש כי הודעת הסוכנות על קביעת בן ממשיך, לפי סעיף 5 לעיל, אינה מקנה בשלב זה זכויות בנחלה לבן הממשיך, וכל עוד תתבצענה הפעולות לפי סעיף 7 לעיל, בעלי הזכויות בנחלה לכל דבר ועניין (כגון לאישור תוכניות בניה, התחייבות לרישום משכנתא וכד' הם המתיישבים (ההורים) ברי הרשות בלבד...) (הדגשה שלנו)

מתוך העולה מהוראת אגף חקלאי 55 ומתוך הפסיקה המובאת לעיל, הרי שלצורך השלמת המתנה וגיבושה של ההתחייבות לכדי מתנה מוגמרת בספרי המינהל, נדרש אישור הסוכנות למינהל כי ניתן לרשום ברישומי המינהל את הבן הממשיך ככזה, בצירוף המסמכים הנדרשים על פי הוראת אגף חקלאי 55, ורישומו בפועל על ידי המינהל.

15. בנדון מסרה הסוכנות למינהל עוד בשנת 1987 את ההודעה הבאה -

"2... ברי הרשות וה"בן הממשיך" הנ"ל חתמו על כתב ההתחייבות זלעיל לאחר שהצהירו שהבינו את תוכן המסמכים שנחתמו על ידם.

3. נבקשכם - א. לרשום בתיקכם התחייבותנו זו.

ב. לא להסכים למסירת המשק לאחר אלא על פי הוראתנו בכתב אליכם או לפי פסק דין חלוט המחייב אתכם ו/או אותנו למסור את המשק לאחר.

4. ידוע לנו ולברי הרשות ול"בן הממשיך" הנ"ל כי כל עוד לא ימסרו זכויותיהם של ברי הרשות ל"בן הממשיך", רק ברי הרשות הם בעלי הזכויות והחובות במשק, וזאת לכל דבר ועניין.

5. בטרם נמסור בפועל את הזכויות במשק, כאמור לעיל, נפנה אליכם בהודעה בצרוף מסמכים שיידרשו לצורך זה, לרשום בתיקכם את ה"בן הממשיך" כבעל הזכויות במשק... (נספח 3 לכתב ההגנה של רמ"י בתיק קמא)

על הודעה זו השיב המינהל ביום 28.7.87 -

"הננו לאשר הודעתכם הנ"ל"

בהמשך, ביום 4.9.87, ובהתאם למסמך ההתחייבות הנזכר, הצהירה הסוכנות כי אין לה התנגדות להקמת בית מגורים נוסף במשק עבור הבן הממשיך, וביום 7.9.87 אף נחתם הסכם בין הרשות, בעלי הזכויות והאגודה בעניין התנאים להקמת בית מגורים נוסף בנחלה (נספח 4 ונספח 5 לכתב ההגנה של רמ"י). מתוך הצהרה זו ניתן להבין כי מבחינת הסוכנות לא הייתה כל מניעה למינוים של המערערים כבנים ממשיכים.

כידוע, בין לבין, חדלה הסוכנות היהודית מלהיות צד להסכמי המשבצת ומשכך נחתם הסכם משבצת דו צדדי בין הרשות לבין האגודה (להלן - הסכם המשבצת) כשהאחרון נחתם ביום 26.2.07 (ותוקפו עד ליום 31.7.11). הסכם המשבצת מציין, בין השאר, כי העברת הזכויות במשק כפופה לאישור האגודה ורמ"י.

מכל מקום, כאמור, ביום 6.3.11 ולאחר פטירת האב המנוח, התקבלה בידי הרשות בקשת האם המנוחה, להעברת זכויות מהמנוח אליה עקב פטירתו (נספח 6 לכתב ההגנה של רמ"י).

ביום 8.8.11 שלחה הרשות מכתב למנוחה, לפיו עליה למלא אחר מספר תנאים, ביניהם טיפול בשימושים חורגים ותשלום דמי שימוש, לשם העברת זכויות בעלה המנוח אליה כפי שביקשה. תנאים להעברת זכויות בעלה אליה (שם, נספח 7).

ביום 30.8.21, לאחר פטירת בעלת הזכויות, הגישה המשיבה בקשה להעברת זכויות המנוחה במשק לידיה. ומספר חודשים לאחרי כן, ביום 1.11.21, התקבל לידי הרשות מכתבו של ב"כ המערערים מיום 31.10.21, במסגרתו, התבקשה הרשות להעביר את המשק לבן הממשיך, קרי למערערים, בהתבסס על מסמך ההתחייבות (מסומן כנספח 2).

בתגובה, הודיעה הרשות ביום 23.12.21 למערערים כי לצורך טיפול בבקשה, עליהם להגיש מסמכים שונים וביניהם טופס בקשה ייעודי מלא על כל סעיפיו, אישור הבנק לשחרור התחייבות לרישום משכנתא, הסכמת אגודה, התחייבות יורש להסדרת הקיים בשטח וכיו"ב (שם, נספח 10). בהמשך לכך ביום 22.2.22 העביר ב"כ המערערים "בקשה להעברת זכויות - מגזר חקלאי", אשר כללה את המסמכים הנדרשים, ובין היתר, תצהיר של המערערים להסדרת שימושים. וביום 13.4.22 ניתן אישור הרשות להעברת הזכויות לנתבעים וההעברה בוצעה בפועל (שם, נספח 12).

16. וכאן יש לתת את הדעת על הדברים הבאים - עיון בהוראות הסכם המשבצת מלמד כי במקרה הנדון, באופן חד משמעי יש לפעול על פי אישור הסוכנות במקרה של מתנת בן ממשיך, כך בלשון סע' 19 (א) (7) להסכם המשבצת -

"על אף האמור בפסקות 2 עד 6 לעיל ומבלי לפגוע באמור בפסקה 1 לעיל, אם ניתנו עד לתאריך חתימתו של חוזה זה אישורים או התחייבויות בכתב של הסוכנות כלפי חבר האגודה, בדבר מסירת זכויות שימוש במשק שלו

לאחד מילדיו ששמו נקב במפורש - תימסרנה הזכויות הנ"ל במשק, לאחר פטירתו של אותו חבר אגודה, בהתאם להתחייבות הסוכנות כלפיו "

והרי לנו סעיף מפורש הקובע כי בנדון, מעת שקיימת התחייבות הסוכנות לרישום בן ממשך הרי שעם מתן האישורים אחר המצאת המסמכים הנדרשים הופכת ההתחייבות למתנה שהושלמה, אף שהמקרקעין עצמם ימסרו לבן הממשך אך ורק עם פטירת המנוח.

ניתן, אפוא לומר, כי במתנת בן ממשך מתקיימת מערכת כפולה של התחייבויות - ההתחייבות הפנים משפחתית - היינו, התחייבות ההורים הבאה לידי השלמה וגמירות עם קבלת אישור המוסדות המיישבים, והתחייבות המוסדות המיישבים הבאה לידי גמר והשלמה עם פטירת ההורים. מכל מקום, משמעות הדבר כי מבחינת ההורים המתנה הושלמה כבר עם מתן אישור המוסדות המשיבים בענייננו בשנת 1987.

זאת ועוד, הוראת נוהל B37.02 שכותרתה "העברת זכויות בנחלה, משקי עזר, שטחי עיבוד ותעסוקה במשכבת" (להלן הנוהל), מתווה את התנאים והכללים הייחודיים להעברת זכויות בנחלה, וקובעת, בין היתר, את סדר הקדימות בהעברת זכויות עקב פטירת בעל זכויות בנחלה -

"2.6.1 במקרה בו נחלה מועברת בעקבות פטירת בעל הזכויות, יועברו הזכויות בהתאם לסדר הקדימות המחייב הבא, כל עוד קיים סעיף בחוזה לפיו הנחלה אינה חלק מהעזבון -

2.6.1.1 בן/בת זוגו של הנפטר.

2.6.1.2 בן ממשך שנקבע ע"י בעלי הזכויות ואושר ע"י המיישבת בהתאם להוראת אגף חקלאי 55 (בבקשה להעברת זכויות לבן ממשך שלא בהתאם להוראת אגף חקלאי 55 יש לקבל את אישור המחלקה המשפטית)

2.6.1.3 ליורש על פי צו קיום צוואה, ובאי צוואה לפי צו ירושה, בכפוף לעקרונות סעיף 114 לחוק הירושה לפיהם לא ניתן להוריש נחלה למספר יורשים שאינם בני זוג..."

היינו, מעת שנקבע בן ממשך גובר הדבר על קביעת יורש או קביעה לכאורה סותרת בצוואה, לרבות הוראת ביטול או מינוי זוכה אחר.

17. בית משפט קמא ראה בפנייתם של המערערים לרמ"י לצורך רישום זכותם במשק כפעולה חסרת תום לב נוכח ההליכים שנפתחו בבית המשפט, אולם קביעה זו יש בה להעלות תמיהה. אם אכן עסקינן בהתחייבות בלתי חוזרת לבן ממשך אשר מתגבשת ביחס לרשות עם פטירת המנוחים, והמנוחים בחייהם לא פעלו באופן אקטיבי לביטול הדבר ובכלל זה לא הודיעו למערער ולא נקטו כל פעולה לשם כך, הרי שעל פי הפסיקה שהבאנו לעיל - עניין לנו במתנה שהושלמה (היא בוודאי הושלמה ביחס להורים עם קבלת האישורים בשנת 1987 כפי שצינו לעיל) ומדוע שהמערערים לא יבקשו לממש את זכותם. ויותר מכך - יושם על לב כי המערערים פנו לרמ"י לרישום זכותם, אך ורק לאחר שהמשיבה עצמה פנתה לרשות וביקשה להעביר הזכויות במשק על שמה, ואם כן מדוע יש לראות דווקא את פעולת המערערים שבאה בתגובה למעשי המשיבה - כחסרת תום לב? שמא הייתה זו דווקא המשיבה שנהגה בחוסר תום לב בפנייתה לרמ"י בידועה על העברת הבן הממשך למערערים, ובידועה כי המערערים מתגוררים במשק ככנים ממשיכים?

18. מכל מקום, לסברתנו בהינתן הנסיבות האמורות, ברי כי עסקינן במתנת בן ממשך שהושלמה כבר בשנת 1987. לא זו בלבד שבפועל נרשמו הזכויות על שם המערערים, הרי שגם אם לא היה כך הרי שעם פטירת המנוחים ובהינתן כלל האישורים וההסכמות שניתנו על ידי הרשויות המיישבות די בכך כדי ללמד על השלמת המתנה במועד פטירת המנוחים.

האם עסקינן במתנה עם תנאי מפסיק בצידה ?

19. לכאורה מצאנו באמירתו של בית המשפט העליון כי מתנת בן ממשיך נושאת עמה תנאי מפסיק מכללא - והוא שאותו בן ממשיך הבונה את ביתו לצד בית ההורים במשקם יסייע להם וישמש להם כסעד וכמקל לידם [1]. הגיונה של קביעה זו ברור - וכי מדוע הורים יעבירו נכס כה מהותי ויקר רק לאחד מילדיהם מבלי לחייבו בפיצוי האחים האחרים - הרי לך שהסיבה לכך - כי סומכים הם עליו כי הוא יעניק להם סעד וידאג לרווחתם בעת זקנתם ואחר שיתוש כוחם. כך מצינו בדברי כב' הש' הגדל בענין בע"מ 3996/12 פלוני ג. פלוני (2012) (להלן פסק הדין בעניין פלוני)-

"... מכאן עבר בית המשפט לענייני משפחה לבחינת ההעברה השנייה. בטופס שבבסיס העברה זו נאמר כי "בהתאם להסכם עם בנינו... ובת זוגו... קבענו אותם באופן בלתי חוזר כבן ממשיך במשק הנ"ל, אשר יקבל את החזקה הבלעדית במשק הנ"ל... לאחר מותי...". בית המשפט לענייני משפחה קבע, על בסיס פסיקה, שהסכם "בן ממשיך" הוא הסכם מתנה, שבבסיסה כעין תנאי מפסיק (מפורש או מכללא) שלפיו על מקבל המתנה לגור עם ההורה המעניק ולדאוג לצרכיו ולצורכי המשק...אף שנימוק זה אף הוא בעל השלכות רוחב לגבי פרשנותו של הסכם בן ממשיך, אין מדובר בקביעה שיש בה חידוש ניכר. בליבתו של הסכם בן ממשיך ניצבת מחויבותו של הבן הממשיך לדאוג למשק ולצורכי ההורה המבוגר, להתגורר בסמוך לו, לעבד את המשק ולדאוג לכל מחסורו של ההורה. אין מדובר ביצירה שיפוטית של תנאי מכללא מנסיבה חיצונית כזו או אחרת, אלא ממהות מוסד הבן הממשיך. בית המשפט לענייני משפחה השתכנע מהחומר המונח לפניו שהתנאי המפסיק "התקיים" במקרה זה, ובמסקנה זו לא נפל כל פגם הנראה לעין, ובוודאי שאין בה בכדי להצדיק דיון בגלגול שלישי. על כן, מבלי ליטוע מסמרות בסוגיה רחבת ההיקף של תחולת חוק הירושה על זכויות בר רשות במושבים, ניתן לקיים את הכרעת הערכאות קמא בהסתמך על נימוקו השני של בית המשפט המחוזי..."

אלא שגם עניין זה אינו יכול לעמוד לזכותה של המשיבה בנסיבות הנדון. בניגוד לעובדות שבאו לפני בית המשפט בעניין פלוני בהן -

"... בית המשפט לענייני משפחה הסביר שבמקרה זה יש לתת משקל לתנאי המפסיק שהוזכר לעיל, המתנה את תוקפה של המתנה בכך שהבן הממשיך יעבד את המשק, יתגורר בסמוך להורה וידאג לכל מחסורו לעת זקנה. בית המשפט לענייני משפחה קבע שהמבקשים לא עמדו - או שמא נאמר: עמדו - בתנאי המפסיק. הם נטשו את המשק כארבע שנים לאחר ההעברה השנייה ועברו להתגורר בבית שבנו ב... במהלך השנים שחלפו מאז הם לא עבדו במשק, הם לא סעדו את האם כאשר מצבה הרפואי התדרדר והותירו את המשק מוזנח. בית המשפט לענייני משפחה קבע כי ברי שלא זו הייתה כוונת האם כאשר העבירה את זכויותיה במשק כולו לבנה האחד על חשבון ילדיה האחרים..."

לא כן בנדון דנן. אין חולק כי בניגוד לענין פלוני המערערים התגוררו במשק ובנו ביתם לצידם של המנוחים, ולא נזכר כלל בצוואת המנוח כי המערערים לא עמדו באותו תנאי שעניינו סיוע הבן הממשיך לנותן המתנה. גם אם תאמר כי הפרת תנאי הסיוע היסודי המצוי בליבת מתנת בן ממשיך נעשתה לאחר פטירת המנוח, הרי שלצורך הפעלת תנאי מפסיק כה קיצוני לאחר עשרות שנות מגורים בסמיכות (כארבעים שנה), יש צורך בהפרה ברורה של חובת הסיוע. אין די, כדוגמה, בהוכחת סיוע מינימלי תחת ציפייה לסיוע מהותי יותר, אלא יש להוכיח הזנחה

וזניחה של ההורים כפי שהיה בעניין פלוני בו זנח בן את אמו הקשישה, שהייתה לקראת העשור העשירי לחייה! ללא תמיכה וללא משענת, באופן שהיא נאלצה לקבל את כלל הסעד הנדרש לה מילדיה האחרים כאשר הבן הממשיך עושה לביתו ולכיסו מחוץ למשק. בנדון ברי כי בתקופת חייו של האב המנוח לא הייתה כל התנהגות מחפירה או נטישה של חובת הסיוע מצדם של המערערים. הדברים עולים מצוואתו של המנוח שאינו מטיל סרה במערער וכפי שציין בית משפט קמא עצמו -

"חשוב להדגיש כי בצוואת האב לא נשקפת ביקורת או כעס על התנהגות שלילית של הבן..." (סע' 43 לפסק הדין).

אכן, נראה כי חיכוך מסוים בין הצדדים החל שנים לאחר פטירתו ובסמוך לעריכת צוואת המנוח ועיקרו ויכוח על דמי השכירות המתקבלים ממושכר שהיה על המשק - האם יועברו ישירות למנוח או ישירות כשכר למטפלת שלה. סכסוך זה אומנם התדרדר עד שבית משפט קמא קבע שהמערער גרם לכך שנכדיה של המנוח לא באו עמה בדברים - בהחלט אין אלו דברים של מה בכך ולא ניתן לזלזל בדבר, ואף שכך לא מצאנו קביעה ברורה האחוזו בעובדות מבוססות כי המערער הזניח את האם ולא דאג כלל לצרכיה. ושוב - איננו מתעלמים כלל ועיקר מהדברים החזים שנכתבו בצוואת המנוח ותחושתה הקשה מהתנהלות המערער, אולם בהינתן שמדובר במתנה שהושלמה, איננו בוחנים בשלב זה "התנהגות מחפירה", אלא קיומו של תנאי מפסיק שעניינו באי מתן סעד מינימלי מתבקש מצד המערערים - עניין, שבכל הכבוד, לא הוכח. כעולה מהעדויות שנשמעו בבית המשפט ואשר לא נסתרו, לאחר תקופה מסוימת, קצרה בעיקרה, של חוסר שביעות רצון המנוח מכך שמחצית מהכנסות המשק עוברות למערערים ומחצית מופקדות בחשבונה, העביר המערער למנוח את כל הכנסות באופן מלא ושוטף. כך בעדותו (עמ' 14 ש' 28 לפר') מעיד המערער -

"ש. כשאמא שלך עשתה את הצוואה שלה ב - 2016, אז כבר נתת לה את דמי השכירות של הקרוואן ?

ת. אני לא זוכר תאריכים. כשהיא ביקשה את השכירות, היא קיבלה הכל, גם את החצי של הלול וגם של הקרוואן. אני גם לא ידעתי שיש צוואה בכלל."

20. וכאן אנו מגיעים לסוגיה נוספת והיא אופן החזרה מן המתנה. גם אם נאמר שבעת עריכת צוואתה עדיין הייתה המתנה בגדר התחייבות בלבד (וכאמור איננו סבורים שכך הם פני הדברים), הרי שאין לשכוח כי עסקינן בהתחייבות בלתי חוזרת. התחייבות בלתי חוזרת לא ניתן לבטל בסתר! המנוח למעשה ביקשה לבטל את התחייבותה בכתב צוואה ש"נכתבה למגירה", מבלי שהמערערים יודעים עליה ומודעים לתוכנה, ואינם יכולים להתמודד עם האמור בצוואה עוד בחייה. יתר על כן, המנוח אף נימקה זאת בכך שכתבה בצוואתה כי עושה זאת "מתוך רצון להימנע מבירורים משפטיים ומהליכים משפטיים". אנו סבורים כי אין זו הדרך לביטול התחייבות בלתי חוזרת. בהתחייבות בלתי חוזרת נדרש הנותן להתמודד עם הוראת סע' 5 (ב) לחוק המתנה לפיו -

"כל עוד מקבל המתנה לא שינה את מצבו בהסתמך על ההתחייבות, רשאי הנותן לחזור בו ממנה, זולת אם ויתר בכתב על רשות זו".

רוצה לומר, היותה של התחייבות בלתי חוזרת יש בה לאיין את זכותו של נותן המתנה לחזור ממנה, על דרך הכלל. הנותן אינו יכול, אפוא, לחזור בו ממתנתו בהינף יד ובשרבוט הוראת ביטול נסתרת הידועה לו וליודעי ח"ן בלבד. שומה עליו לנמק לבעל שיחו - מקבל ההתחייבות, את הסיבה מדוע על אף התחייבותו הבלתי חוזרת יכול הוא לחזור בו מן המתנה. חזרה זו אינה יכולה להיעשות בהסתר ובהעלם, עליה להיחשף לאור השמש ולעמוד במבחן משפטי באופן שמקבל המתנה יוכל להתמודד ישירות עם נותנה, כך מצאנו בספרו של מ. ראבילו חוק המתנה (1997), עמ' 366-

"כפי שקבענו שאין תוקף למתנה כל עוד לא נודע למקבל עליה, כך אין תוקף לחזרה מן ההתחייבות כל עוד לא נודע למקבל כי הנותן חזר בו. מכאן שאם המקבל שינה (בתום לב) את מצבו בהסתמך על ההתחייבות, לאחר שהנותן חזר בו מן ההתחייבות, אך בטרם הודיע לו על כך, ההתחייבות תהא תקפה מכיוון שהנותן לא הודיע על חזרתו זו למקבל"

אמנם פרופ' ראבילו סבור כי ניתן לחזור מהתחייבות ליתן מתנה במסגרת אמירת דבר החזרה מן המתנה בצוואה (ספק בענינו האם הדבר נכון כאשר עסקינן בהתחייבות בלתי חוזרת) אולם חזרה זו לא תהיה בת תוקף אם שינה המקבל את מצבו קודם שנודע לו על החזרה הנזכרת בצוואה, וגם אם לא שינה מצבו לא יהא תוקף לאותה חזרה כל עוד לא נודע למקבל על חזרה זו. הודעה על חזרה שאינה מגיעה לידיעת הצד שכנגד כמוה כנייר לצור בו על פי הצלוחית ואין בה מאום. אין היא עונה על דרישות ההגינות ותום הלב והעולה ממנה הוא חשש לניסיון להתחמק מהתמודדות ממשית עם המקבל נוכח קלישות הנטען. מכל מקום, בענייננו נחשף המערער לצוואה רק לאחר שהמתנה הושלמה ונשתכללה, כמפורט לעיל, או אז חלות על חזרה ממנה הוראות חוק החוזים המחייבות במפורש הודעה ברורה תוך פרק זמן סביר (סע' 8 לחוק החוזים (תרופות), נדרשת הפרה יסודית ולא כזו של מה בכך (סע' 7 (א) לחוק החוזים (תרופות)) כך לפי סע' 7 (ב) לחוק החוזים (תרופות), ככל שאין מדובר בהפרה יסודית יש לאפשר למפר ארכה לקיומו תוך זמן סביר וגם אז החוזה לא יבוטל אם היה ביטולו בלתי צודק ועוד.

הדברים מתחזדים ומתחזקים מתוך האמור בסע' 9 לצוואת המנוחה שם היא מבהירה כי לא פעלה כלל לברר מן הפן המשפטי האם היא יכולה לבטל את מתנת הבן הממשיך, האם מדובר במתנה שהושלמה אם לא וכיוצ"ב היא פשוט בחזרה להודיע בצוואתה כי היא מבטלת את מתנת הבן הממשיך ונותנת בידה של המשיבה את זכות התביעה ככל שתידרש לכך... זו התנהלות שעל פניה לוקה בחוסר תום לב באשר אין היא מאפשרת למקבל המתנה להתמודד בחייו עם טענות נותן המתנה כיוון שנותן המתנה מבקש להתחמק מכך ואף לא לברר את זכויותיו המשפטיות לעניין זה, כפי שכותבת המנוחה מפורשות בצוואתה, כאמור.

כאמור, לא שוכנענו, מן הפן העובדתי, כי בנדון הוכחה הפרה בוטה ויסודית של התחייבות המערערים לעמוד לימין המנוחה, זאת אף בהינתן הממצאים העובדתיים שנקבעו בפסק דין קמא. על אף הסכסוך שפרץ בניהם, המערער דאג להעביר למנוחה את כספי המשק ולא מצאנו התנהגות מחפירה כזו אשר יש בה להצדיק את ביטול מתנה או התחייבות שאינה חוזרת.

21. בצד הדברים האמורים אין להתעלם מכך שברבות הימים ניתנה למשיבה האפשרות להתגורר במשק, רשות זו עומדת לצד זכויות המערערים במשק בין כבנים ממשיכים ובין כברי רשות, שכן הרשות שניתנה להם כוללת בחובה את הרשות למשיבה כפי הודאת המערער בעדותו וכן תנאים כאלה ואחרים שנקבעו בצוואת האב המנוחה, לרבות רשות מגורים למשיבה באופן שאם לא תמצא מגורים מחוץ למשק תוכל להתגורר בבית ההורים ופיצוי כספי בעת מכירת המשק. לסברתנו מתנת הבן ממשיך שנמסרה למערערים, לפחות במסגרת המשפחתית כוללת לצידה רשות מוגבלת, כאמור, שניתנה למשיבה והיא רשאית ליישמה. לעניין זה חשוב להוסיף את הבהרתו של המערער בעדותו לפני בית משפט קמא עת העיד מפורשות כי הסכים בחיי אביו לתנאים אותם הציב האב בצוואתו ואישרם לפניו, הרי לנו ויתור והסכמה מפורשים מצד המערער לסוגיית רשות המגורים שניתנה למשיבה.

סיכום של דברים

22. מצאנו לקבל בחלקו את ערעור המערערים על פסק דינו של בית משפט קמא וזאת באופן הבא -

א. נקבע כי הזכויות במשק הועברו למערערים כדין מכוח התחייבות המנוחים לתת להם זכויות בן ממשיך, בניית ביתם של המערערים במשק ומגוריהם לצד המנוחים עשרות בשנים, קבלת מלוא האישורים הנדרשים על ידי הגורמים המיישבים ולבסוף פטירת המנוחים. כל אלו הביאו להתגבשות זכותם של המערערים ולהשלמת המתנה, הן במישור המשפחתי והן במסגרת המוסדות המיישבים.

ב. בצד זכותם של המערערים לעשות שימוש במשק ומתקניו כברי רשות, רשאית המשיבה להתגורר בבית ההורים נוכח הרשות המוכחת שניתנה לה להתגורר במשק, וכעולה מצוואת המנוח, אשר המערער הסכים בחייו לתנאים המפורטים בה. היא תהא רשאית אפוא להתגורר בבית ההורים הישן לצד ביתם של המערערים, כל עוד לא תמצא מדור של קבע, כאשר תעמוד לה הזכות לקבל שלישי מערך המשק עם מכירתו באופן המצוין בצוואת המנוח, לה נתן המערער את הסכמתו.

ג. כל צד יישא בעלויות השימוש במתקני המשק הנצרכות על ידו (מים, חשמל, ארנונה וכיוצ"ב) ככל שתהיינה מחלוקות בעניין זה בין הצדדים, הם ידרשו להסדירן בהליך מתאים.

ד. צו ההוצאות שניתן כנגד המערערים בהליך קמא בטל וככל ששולמו ההוצאות למשיבה עליה להחזירם למערערים.

ה. בנסיבותיו של העניין לא מצאנו לעשות צו להוצאות בהליך זה.

ו. הערובה שהופקדה על ידי המערערים תושב להם באמצעות באי כוחם.

ז. ניתן לפרסום ללא פרטי הצדדים.

ניתן היום, כ"ה אייר תשפ"ו, 12 מאי 2026, בהעדר הצדדים.

ורדה פלאוט, שופטת, סג"נ

אב"ד

צבי ויצמן, שופט

מוטי פירר, שופט

[1] וכמאמר התלמוד ביבמות ס"ה, ב "בעינא חוטרא לידא ומרא לקבורה" (=רוצה מקל לידה ושיקברוה לאחר מיתה) בטענת אישה המבקשת להתגרש בבעלה כי אין ילדים ומתרצת זאת בצורך בילד שיתמוך בה לעת זיקנתה וישמש לה למשענת.

גט

OVER

משפחה • משפט • ומה שביניהם

WWW.GET-OVER.CO.IL

